

175 éves Akadémia megidézése lapelődünk,
az Akadémiai Értesítő egykori közleményeiből¹

Elnöki megnyitó beszéd

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől
(Előadta a május 7-iki közülésen)

Eötvös Loránd több mint száz éve elhangzott elnöki megnyitó beszéde ma is aktuális. Ahogyan a súlyos és tehetetlen tömeg arányosságának rendkívül pontos kísérleti bizonyítása alapot adott az általános relativitáselmélet számára és a 20. század végén is a fizika egyik alaptétele maradt, ahogyan e század végén újból alkalmazni kezdték a gravitációs tér gradienseit a tengeralattjárók navigációjában és az olajkutatásban, melyet ő a múlt század végén talált alkalmasnak az eltemetett hegységek nyomozására – ugyanúgy érvényesek beszédének főbb gondolatai.

A 21. században egyszerre kell a 6 milliárdról 9 milliárdra növekvő népesség számára elfogadható életminőséget biztosítani és a környezetet, a földi erőforrásokat a következő generációk számára megőrizni. A tudás hatékony alkalmazásában, új ismeretek szerzésében, tiszta technológiák kidolgozásában, a kormányok és a gazdaság vezetőinek megnyerésében a tudomány és technológia szerepe nagyobb, mint valaha, és a tudományos akadémiákra még az eddiginél is nagyobb feladatok hárulnak. Száz év múltán ugyanazt hangsúlyozzuk, amit Eötvös Loránd: a tudományos akadémiákra szükség van, mással nem pótolhatók, a világ globális gondjainak és a nemzetek saját feladatainak megoldása csak közreműködésükkel sikerülhet.

Meskó Attila

Az akadémiák intézményének, mint minden olyannak, mely kiváltságokat ad, ellenségei is vannak.

„Elavult intézmény ez – mondják – mely már nem felel meg a jelenkor igényeinek s ezért nem is e korba való.” Ilyen nyilatkozatokat hallunk néha nemcsak a sokaság részéről, mely a tudományos munkásság értékét leginkább a szerint itéli meg, a mint neki anyagi jöllétet, vagy leginkább szellemi élvezetet szerez, hanem még komoly tudósok ajkairól is, kik önerejük érzetében másokra nem szorulván, másokkal nem is törődnek s önző féltékenységgel őrzik elzárt tudományos köreiket.

---

¹ Jubileumi rovatunkban az eredeti írásmódot követjük.

A tagadás ősi szelleme, mely minden fennállót lerontani törekszik, immár az akadémiák ellen is fordítja fegyvereit, s nálunk úgy, mint Európaszerte, nem annyira az egyenes támadás, mint inkább a kicsinylő ítéletek és gáncsoló megjegyzések sokkal veszélyesebb alakjában nyilvánul.

Jogosult-e ez a nyílt vagy rejtett támadás? Van-e még létjoguk az akadémiáknak? Ezt a kérdést szeretném néhány szóval megvilágítani.

Ha elnémitjük a kegyelet sugallatát, mely sokunkat ma is elődeink alkotásainak megőrzésére int, s így mondhatnám elfogulatlanul a józan okosság rideg álláspontjára helyezkedve, létjogot valamely intézménynek csakis annyiban tulajdonítunk, a mennyiben az a jelen követelményeinek eleget tesz, akkor egész tárgyilagosságában így fogjuk formulázni a kérdést: Van-e még szükség a tudományok mai fejlettsége s a ma továbbfejlesztésükre szolgáló intézmények mellett az egyesek tudományos munkásságának olyannemű támogatására és egyesítésére, minőt az akadémiák szervezete céloz?

Ha ki akarnám meríteni e kérdést, akár egész történetet kellene írnom, kifejtve azt, hogy az emberiség művelődésének menete közben mik voltak és mik lettek az akadémiák. De rövidsége törekszem.

Nem akarok hosszan időzni a régi Athén kies kertjében, melynek árnyas berkei és szobrászati remekei között egy Plato sétált tanítványaival és a mely "Akadémia" nevét örökül hagyta a következő századok száz meg száz olyan intézményének, mely tudósokat, művészeket, tudománypártolókat és műkedvelőket közös munkára vagy közös szellemi élvezetre összegyűjtött. Nem fogom fejtegetni azt sem, megilleti-e az akadémia név a szónak mai értelmében mindezeket az egymástól sokban különböző intézeteket, melyek az ókorban és a középkorban a műveltség vándorlásait követve, annak új meg új székhelyein keletkeztek s e nevet viselték.

E rég elmúlt időknél s azoknak rombadólt alkotásainál sokkal fontosabb azonban már kérdésünkre nézve a XVII. század közepe, a mikor a társulás szelleme olyan intézeteknek adott életet, melyeknek befolyása a tudomány fejlődésére megszakítás nélkül napjainkig terjed.

Ebben a nagy korban, melyet közvetlenül egy Galilei előzött meg és egy Newton követett, akkor, a mikor a tudnivágyó ember felszabadulván a régi tekintélyek uralma alól, kérdéseivel magához a természethez kezdett fordulni s attól egyszerre oly sok kérdezni valója volt, ekkor e kimeríthetetlennek látszó feladat hatása alatt új jelentőséget nyert a közös munkára vállalkozó erők egyesítése.

Egy rövid évtizedben egymást követve született meg az Accademia del Cimento Flórenczben, a Royal Society Londonban és a párisi akadémia.

Az első a fejedelmi kegy védelme alatt gyorsan fölvirágozott s annak multával már tízéves fennállás után elenyészett Accademia del Cimento a közös cél elérésére irányított összetartó munkálkodásnak oly eszményi példáját mutatta, melyhez fogható az emberi törekvések történetében csak ritkán, a tudományok történetében pedig egyáltalában nem találunk. Tagjai, mintegy kivetkőzve saját egyéniségükből, egy tudományos egyénné forrtak össze s munkálkodásuk eredménye úgy áll ma előttünk, mint egy egyetlen hatalmas szellem alkotása. Az az értékes kötet, mely ez eredményeket magába foglalva 1667-ben jelent meg, szerzőjéül csak az akadémiát nevezi, elhallgatva azoknak neveit, kik ahhoz hozzájárultak, úgy hogy ma a tudomány történetírója alig tudja megállapítani, kinek mi része volt benne. A tudományos feladatokat tekintve, melyeket ez a tudós testület magának kitűzött, figyelemreméltó, hogy javarészők a hőmérséklet, a nyomás és a sűrűség mérésére, azaz olyan kérdésekre vonatkozik, melyeknek megoldása a tudósok munkásságának tervszerű egyesítését napjainkig újból meg újból szükségessé tette.

A rövidéletű Accademia del Cimento története mellett az egyesülés szellemének erejéről tanúskodik a Royal Society és a párisi akadémia fejlődésmenete is, különösen fennállásának első századában.

Ezek ugyan nem kívánták meg tagjaiktól egyéniségük oly teljes feláldozását, de azért eredményei nagyszerűségével a közös munkásság hasznos voltának még fényesebb bizo-

nyitékokat állítottak. Munkásságuk, melyben mint vezérek Huyghens, Newton, Leibniz is résztvettek, leginkább a föld physikájára vonatkozó kérdések megoldására irányult. Földünk alakja, méretei, a nehézség, a dagály és apály jelenségei sok éles gondolkozónak, ügyes megfigyelőnek adtak közös tennivalót.

Tetőpontját érte el ez a munkásság és diadalnapot ült a tudományos egyesülés szelleme akkor, a mikor a párisi akadémia elhatározta azt, hogy a föld alakjára vonatkozó vitás kérdés eldöntése végett a meridiánfok hosszának lemérésére egyrészt Lappóniába, másrészt Peruba küldi tudósait s ez elhatározása tetté válván, Maupertuis, Clairaut, Camus és Lemonnier az észak fagyával, Godin, Bouguer és Lacondamine pedig a dél égető melegével szembeszállva indultak az argonauta-útra, melyen az igazságot az egyenlítőről a sarkokig keresték.

Saját tudományszakom diadalai iránt elfogultnak látszanám, ha az egyesített tudományos munkásság fényes példái között nem emliteném meg éppen az időben elsőt, az Accademia della Crusca tagjainak azt a céltudatos tevékenységét, melylyel nyelvüket tisztáznák, vagy, a mint címerük és címük is jelezte, annak korpáját lisztjéből kirostálni törekedtek és kitartó gondos munkájuk eredményeként kiadták az irodalmi ízlés és a nyelvtudomány szempontjából egyaránt fontos szótárukat.

De a ki helyesen akar megfigyelni, annak több oldalról, fény- és árnyoldaláról kell nézni a dolgokat. Nagyon tévedne az, a ki az elmondottakból elhamarkodva azt következtetné, hogy a tudomány csakis, vagy leginkább csak az erők egyesítése által haladhat, s az akadémiáknak nem jut más feladat, mint ennek közvetítése. Mert bár bizonyos az, hogy az egyesülésnek a tudományos munkában is úgy, mint minden más emberi foglalkozásban megvan a maga, nemcsak erkölcsi, hanem gyakorlati értéke is, különösen akkor, a mikor az egyes erejét túlhaladó vállalkozások érdekében jó létre, azért mégis az egyesülés magában véve nem lehet öncél, sőt károsná válhatik, mihelyt az egyén erejének szabad kifejlődését akadályoztatja.

Régi jó mese szól az atyáról, ki halálos ágyán fiait maga köré gyűjtve nyilvesszót adott kezükbe: „törjék azt el”, s miután ezt könnyű szerrel megcselekedték, nyilaktól duzzadó tegzét nyújtotta oda, melyen a fiúk sikertelenül próbálgatták erejüket. Az atyának, ki ezzel egyesülésre akarta inteni fiait, ebben igaza is volt, száz nyilvessző együtt ellenáll az erőnek, mely egyenként mindegyiket eltörni képes, de intését kiegészítve, hozzátehetette volna azt is, hogy a nyilvessző nem arra való, hogy a tegezben társai között magát erősnek érezve szorongjon, hanem arra, hogy kilőve a maga eleven erejével szabadon repüljön a cél felé, mely neki rendeltetésül jutott.

Ez a szabad repülés, az egyénnek ez a kiválása társai közül, melyben minden egyes a maga erejével elérheti célját, adja meg a tudomány művelőjének is a képességét arra, hogy teljesítse rendeltetését.

Az akadémiák nem jól szolgálták volna a tudományt, ha a munkásság közösségének túlhajtásával a tudományos egyéniség fejlődésének útját állják. Nem tették ezt, sőt jutalomkérdéseikkel, vitáikkal s leginkább a tagjaik megválasztásánál kifejezésre jutó ítéletükkel a verseny intézményét a szellemi küzdelmek terére is átvittették.

Abban a korban, a melyre rámutattam, a XVII. században, az akadémiák jóformán az egyetlen olyan intézetek voltak, melyek a tudomány haladásának előmozdítását céltudatosan kötelességüknek tartották.

De már nem sokáig maradtak egyedül. Az idők multán új életerős ágakat kezdett hajtani az régi törzs, melyet az emberiség már az ősidőkben azért ültetett, hogy a tudománynak virágokat hozzon és gyümölcsöket teremjen. Az iskolát értem a szó magasabb értelmében, vagy, a mint ma nevezzük, az egyetemet, mely sok századon át félreismerve magasztos hivatását, a helyett, hogy tudományt teremtett volna, megelégedett a tudomány commentátorának másodrendű szerepével, mely azonban a múlt században s még inkább a jelenben újra visszafoglalta a tudományt művelő testületek között az öt megillető, kiváló helyet.

Az egyetem ma azt az elvet követve, hogy tudományt közölni csak az tud igazában, ki azt maga is előbbre vinni képes, vonzó körébe gyűjti a tudományok majdnem összes munkásait, ellátja őket a szükséges segédeszközökkel, kötelességükké azt az egyet téven, hogy tanítsanak úgy, a mint azt meggyőződésük sugallja, megad nekik mindent arra, hogy egyéniségüket a tudományos kutatás terén szabadon érvényesíthessék s maguknak tanítványaikból utódokat nevelhessenek. Csodálhatjuk-e, hogy az egyetem szabad légkörében pezseg ma a leghevesebben a tudományos élet?

Látva azt és örvendve rajta, hogy az egyetemek azon megbecsülhetetlen értékű munkájuk mellett, melyet tanítva a közművelődés érdekében tesznek, milyen óriási lendületet adtak különösen e század eleje óta a tudományok haladásának, fölmerülhet a kérdés: van-e mellettük szükség még ma is az akadémiákra?

Van; – mert az egyetemek magukban egyesítik ugyan a tudományok minden ágait s azok között a tanítás szempontjából bizonyos kapcsolatokat létesítenek, de a művelt világ kerekességén szétszórt székhelyeikkel egy-egy tudományok művelőit egymáshoz közelebb nem hozhatják. Minden egyetem arra törekszik, hogy magában egy egész legyen, mindegyik csak a maga tanítványairól, és a maga tanáraitól gondoskodik, ellátja őket könyvtárakkal, gyűjteményekkel, laboratóriumokkal, szóval a tudományok minden segédeszközével; de azt, hogy testületének tagjai kutatásaik eredményeit e tanterem falain kívül is, a világ tudományos mozgalmában mi módon értékesítik, teljesen és egyedül egyéni tetszésükre bizza.

Az egyetem ekként, úgyszólván, csak jól begyakorolt és jól felszerelt munkásokat állít a tudomány mezejére, s az akadémia e munkás sereggel szemben is megmarad az, a mi volt előbb, a munkaadó, ki a fáradozás gyümölcseiért jutalmat ad, s ha kell, a munkavezető, ki a szétszórt erőket közös nagy feladatok teljesítésére egyesíti.

Egyetem és akadémia ekként nem zárják ki, hanem inkább kiegészítik egymást.

A tudományos erők egyesítésének szükségessége sohasem volt annyira érezhető, mint ma. Azok a százak és ezerek, a kik a tudomány mezejét, különösen az egyetemek új életre ébredése óta, minden irányban átkutatták, fölfedezéseikkel újabb meg újabb területeket jelöltek ki, melyek megmunkálásra várnak.

Míg maga a fölfedezés mindig csak egy ember szerencsés gondolatfűződésének eredménye lehet, addig az annak nyomán megoldandó feladatok sok esetben túlhaladják az egyesnek erejét s többek együttműködését teszik szükségessé.

A fölfedezések e gyorsleptű korában az akadémiák már nem is elég erősek, nem elég gazdagok arra, hogy minden ilyenmű munkát egymagukban teljesítsenek.

De föllendülven és széles körökben elterjedven e tudomány, annak előmozdítása is megszűnt egyes kiválasztottak magánügye lenni, közügy lett már ma abból, melylyel szemben állam és társadalom vállalnak kötelezettségeket.

A régiék mellett ekként újabb intézmények keletkeznek.

Az államok egyes tudományos kérdések megoldására, önálló, gazdagon felszerelt intézeteket állítanak, és pedig nemcsak a gyakorlati értékesítés céljából, hanem magának a tudományok érdekében. Nem erről tesznek-e fényes tanúságot például a párisi Bureau des poids et mesures és a potsdami Physikalische Reichsanstalt, melyek évenként sok ezerekkel rendelkezhetnek arra a célra, hogy a hőmérsékletet egy foknak ezredrészével, vagy a víznek sűrűségét annak egy százezer részével pontosabban ismertté tegyék.

Korunk elkényeztetett gyermekei még a tudományos vándorgyűlések és kongresszusok is. Lehetővé téven a tudományok művelői között bizonyos társadalmi összeköttetést és nemzetközi érintkezést, ezek is közreműködnek ma sok olyan nagy tudományos feladat teljesítésében, mely az egyesnek erejét fölülmulja.

Bár ezen újabb szövetkezetek, megfelelően korunk szellemének, inkább demokratikus jellegűek és szívesen fogadnak körükbe minden vállalkozó munkást, tekintet nélkül arra, kiálotta-e már az akadémiai választás, vagy az egyetemi pályázat tüzipróbáját, azért e régi kiváltságos intézetekkel ellentétbe mégsem helyezkedtek, hanem inkább azokra támaszkodva, azokkal együtt teljesítik hivatásukat.

Bizony azért, mert a tudományok ápolóiként nem állanak ma már egyedül, jelentőségükben nem veszítettek, nélkülözhetőkké nem váltak az akadémiák.

Fejtegetéseimmel azokat a viszonyokat törekedtem igaz világitásukba helyezni, melyeknek egyoldalú felfogására szokta az ellenfél támadásait alapítani.

De van a felsoroltakon kívül még egy érvem, valamennyi között a legnyomósabb. Önökhöz fordulok ezzel, a magyar Akadémia tagjaihoz, a magyar tudománynak igaz barátaihoz.

Az akadémiák nemcsak tudományos, hanem nemzeti intézmények is. Nemzeti intézmények annyiban, a mennyiben nemzetünk nyelvét és irodalmát, történetét, közgazdaságát, társadalmi és természeti viszonyait teszik kutatásuk tárgyává; nemzeti intézmények azért is, mert munkálkodásukban egy-egy nemzet tudományos törekvéseit juttatják kifejezésre s annak lobogója alatt lépnek ki a világ tudományos versenyterére. Ne gondoljuk azt, hogy ez csak a mi Akadémiánknak sajátsága, melyből ez kivetkőzve, más akadémiákhoz hasonlóbbá, rangban mintegy előkelőbbé válnék. Vessünk inkább számot azzal, hogy a dicsősége, melyet ez az Akadémia kivívhat, csak a magyar tudománynak dicsősége lehet, s ne feledjük el egy perczig sem, hogy nagy alapítónk örökségét híven csak akkor őrizzük meg, ha nemzeti feladatunkat teljesítjük, kifejtve, a mint ő mondta, „a magyarnak rejtett, még ki nem fejlett, érettségre nem virult sajátságait s így a világot egy új nemzettel gazdagítva”.

Minden más okoskodásnál erősebben ez biztosítja Akadémiánk létjogát!

És ezzel megnyitom a M. Tud. Akadémia ötvenkilencedik közülsését.